

A politikai életrajz és önéletrajz Angliában

A második világháború után szerte a világon, de főként a nyugati államokban, két — félig tudományos, félig irodalmi — műfaj virágzott fel: a politikai életrajz és az önéletrajz. Kialakulásának és népszerűségének okai az utóbbi évszázad sűrített politikai légkörében, a gazdasági, a bel- és külpolitikai kérdések eddig nem tapasztalt összekuszálódásában, társadalmi, lélektani és kulturális tényezőkben keresendők. E közös együttthatók mellett, természetesen, minden országban vannak sajátos, a helyi jellegzetességeket és szint, ambíciókat és kudarcokat tükröző mozzanatok.

A politikai életrajz új, felfelé ívelő útja Angliában az ötvenes évek elején kezdődött, amikor a nálunk is jól ismert író, Harold Nicolson megírta *V. György király életét*. Ez a művészi és a történelmi alkotás igényeit mindenben kielégítő munka a politikai életrajznak már csaknem háromnegyed évszázadra visszatekintő múltját folytatja. Ugyanis a múlt század végén, a század első felében ez a műfaj egész sor kiváló alkotással dicsekedhetik, amelyek a nagy angol államférfiak, első-sorban a miniszterelnökök életének állítanak emléket. Elkészült Gladstone, Joseph Chamberlain, Salisbury, Lord Randolph Churchill, Rosebery, Balfour, Harcourt, Campbell Bannerman, Asquith, Grey, Curzon, Lansdowne, Austen Chamberlain életrajza. Jellemző, hogy tizenhárom munka közül öt rokonsági alapon készült, mintegy a családi körön belül, nyolcat pedig az illető politikusok lelkes hívei írtak.

Önéletrajz ebben a korban kevés született. John Morley írt ugyan egy kötetet, de ennek példányai az ötvenes években az Alsóház könyvtárában még mindig felvágatlanul heverték. Haldane és Balfour önéletrajzi részleteket írt, Asquith, a „nagy miniszterelnök” pedig két kötetben örököltette meg visszaemlékezéseit.

Az önéletrajz művelésében a negyvenes évek jelentették a fordulatot. Ezt bizonyítja az alábbi számbavétel. 1880 és 1940 között, vagyis hatvan év alatt a hivatalban volt tizenegy miniszterelnök közül teljes önéletrajzot egy sem írt; négynek nem is volt ideje és lehetősége erre. Ezzel szemben az 1940 óta eltelt harminc év alatt működő miniszterelnökök közül csak Douglas Home maradt önéletrajz nélkül; Churchill és Eden részletes memoárjai sem tekinthetők a szó szoros értelmében önéletrajzoknak. Végül Wilson adós még e tekintetben.

Gyakran elhangzik a feltevés, hogy a miniszterelnököket pénzügyi nehézségeik készítetik önéletrajzírásra. Ez azonban alaptalan, hiszen az Egyesült Államok elnökei mindig gazdag emberek voltak, és mégis az utóbbi időkben náluk is ugyanaz a jelenség figyelhető meg. 1880 és 1940 között itt tizenegy elnök volt hivatalban, 1940 óta pedig öt. Az első tizenegy közül csak három (Theodore Roosevelt, Coolidge és Hoover) írta meg önéletrajzát. Az öt utolsó elnök közül F. D. Rooseveltnek és

Kennedynek, hirtelen bekövetkezett haláluk miatt, erre nem volt idejük, Truman, Eisenhower és Johnson viszont megírta vagy éppen írja memoárjait. Kétségtelen tehát, hogy az Atlanti-óceán mindkét partján az utóbbi időkben az elnökök és a miniszterelnökök feladatuknak tekintik memoárjuk, illetve önéletrajzuk elkészítését.

A műfaj új korszakát — mint már megjegyeztük — az ötvenes évek elején Harold Nicolson nyitotta meg. Ettől az időtől kezdve a politikai életrajzírók egész serege tűnik fel.

1970-ben talpalatnyi föld nem található érintetlen, fel nem tört, meg nem bolygatott. Az új életrajzírók egyik közös jellemvonása az, hogy — Blake kivételével — egyikük sem volt „akadémikus“, azaz szakképzett kutató a szó szoros értelmében. Mint történészek és mint írók autodidaktáknak számítottak (minden jó író bizonyos értelemben autodidakta). Közös vonásuk az is, hogy bár nem voltak képzett történészek, mégis lelkiismeretes pontossággal dolgoztak, és mindig ügyeltek arra, hogy mi érdekli a „mindennapi“ olvasót.

Éppen ezért meglepő és szinte hihetetlen, hogy az egyik legfelületesebb, legkiábrándítóbb politikai életrajzot egy képzett történész, G. M. Young írta. Ez azzal magyarázható, hogy noha eszményképe Neville Chamberlain volt, mégis Baldwin életrajzára vállalkozott.

Műveik másik jellemző vonása a viszonylagos elfogulatlanság. A korábbi csoporttól eltérően őket nem fűzték rokoni vagy politikai szálak hősükhöz, és náluk a tárgyilagos vizsgálat — amint azt Robert Blake *Disraelije* bizonyítja — sohasem alakult át határtalan személyi csodálattá. Alkotásaik ennek ellenére nem váltak képrombolókká.

Jóllehet hőseik életének és jellemének olyan vonatkozásaira is kitértek, amilyenek a hagyományos rokoni kapcsolatok alapján vagy megbízatással dolgozó íróknál borzongást váltottak volna ki, ők sem formailag, sem a stílus tekintetében nem akartak új barázdát vágni, és azt a politikai vagy társadalmi rendszert sem bírálták, amelyben hőseik éltek. A valóságban nagyon is közel érezték magukat hozzájuk, mert ha személy szerint hősüket nem ismerték is, ismertek sok hozzá hasonló politikai vezetőt. Személyi tapasztalatuk alapján meg tudták érteni a választott személy életének csaknem minden mozzanatát, a levelek és a források értékelésében pedig könnyen rájöttek, hogy mi bennük a lényeges és mi a figyelmen kívül hagyható. A részletekben mindig szigorú bírácoknak bizonyultak; az általános ítélet kimondásakor azonban nagyvonalúak voltak.

E korszak politikai életrajzírói között külön csoportot képviselnek az ún. „Beaverbrook-történészek“. Lord Beaverbrook sohasem írt politikai életrajzot, noha három főműve közül külön-külön mindegyiknek ilyen jellege is van. Az eseményeket úgy írta le, ahogy látta; pontosan, de mindig csak egy szemszögből, és sohasem minden oldalról. Lord Beaverbrook megbízta „történészeit“ politikai életrajzok írásával. Például Frank Owen azt a megbízatást kapta, hogy egy 300 ezer szavas Lloyd George-életrajzot írjon. A *Sunday Express* filmkritikusát Lord Curzon életének megírásával bízták meg. Az *Evening Standard* lóverseny-rovatának a szerkesztője ugyanilyen körülmények között Austen Chamberlain életének a megírására vállalkozott. A „Beaverbrook-hullám“ szerencsére nem tartott sokáig; ez a vállalkozása máris feledésbe merült.

A fiatalabb iskola képviselői sok mindenben különböznek elődeiktől. Szinte kivétel nélkül más társadalmi csoportból jöttek, mint hőseik, és életformájuk is alapvetően különbözik az övékétől. Főként napilapok vagy éppen jelentéktelen újságok szerkesztői. Kutatásaikban igen alaposak, kitérnek a részletekre, de kevésbé

értik meg hőseik egyéniségét. Hibájuk, hogy minden forrást azonos értékűnek tekintenek. Látókörük széles, friss. Minthogy azonban hősük életformáját csak a forrásokból ismerik, sokkal inkább ragaszkodnak a forrásokhoz, mint egyéni meg-látásaikhoz.

Ebből következik, bármennyire hihetetlennek hangzik is, hogy ennek a poli-tikai életrajz-iskolának az új tagjai a már hanyatlóban levő történeti forrásfaj-táktól függenek, főként a politikai levelektől. Ezt az episztoláris műformát a mo-dern politikai élet halálra ítélte, már kevesebbet leveleznek. Kétségtelen, hogy a politikusok levelei felbecsülhetetlen forrásanyagot képviseltek. Magukon hordják az események íze és az író személyisége egyedülálló ötvözetének jegyeit. Már az is, hogy sajátkezűleg írták, tömörre, idézésre alkalmassá tette őket.

A politikai levelekhez hasonlóan a naplóknak is különös forrásértékük van. A legjobb naplókat mindig azok írták, akik a kor eseményeiben nem a főszerepet játszották, de közel voltak a főszereplőkhöz.

A naplóírók hibája, hogy mindenképpen öngazolásra törekszenek, és a rájuk nehezedő nyomás miatt szinte szüntelenül úr tátong a szóban forgó és a papírra vetett események között. Emiatt azután feljegyzéseik pontosságát illetően mindig bizonyos gyanú merülhet fel, még azoknál is, akik közvetlenül az események után írnak.

A kormánytagok közül az Atlanti-óceán mindkét partján az elmúlt negyven év alatt Roosevelttől belügyminisztere, Harold Ickes volt a legjobb naplóíró. Sokat írt (munkáit három kötetben adták ki), és mindig lakkozatlan képet festett saját, szüntelen izgatott lelkiállapotáról, valamint kollégáival fenntartott kapcsolatairól. Nagy érdeme, hogy amit leírt, azon nem változtatott, nem igyekezett simára va-salni az események hullámzásait; naplóját úgy adta ki, ahogyan megírta.

Az Atlanti-óceán innenső oldalán az angol kormány tagjai közül Hugh Dalton tekinthető a legjobb naplóírónak. Űgy írt, ahogyan beszélt, kissé szónokiasan. Sohasem igyekezett magát igazolni, még a legszemélyesebb írásaiiban sem.

A levelekhez és a naplókhoz képest a minisztertanácsi jegyzőkönyvek és iratok mint történeti források egyenesen kétségbeejtőek. Ezért aztán az az újabb keletű határozat, mely hozzáférhetőségük terminusát 50 évről 30-ra szállította le, vagyis titkosságukat időben megrövidítette, semmi különösebb izgalmat nem keltett. Mi-nisztertanácsi jegyzőkönyvek Angliában 1917 óta vannak. Ezt megelőzően ugyanezt a szerepet a miniszterelnököknek az uralkodóhoz intézett levelei töltötték be, ame-lyek rövidebbek voltak, jól tükrözték írójuk személyiségét is, de gyakran arány-talanul egyszempontúak, hogy összhangban legyenek az uralkodó valamilyen külö-nösebb érdeklődésével.

A minisztertanácsi jegyzőkönyvek nagyon bürokratikus jellegű okmányok let-tek, különösen az utóbbi időben, amikor már semmi olyan törekvés nem érvényesül bennük, hogy a vita légkörét nyújtsák, sőt az élek lesimítása lett a legfontosabb cél. Alapjában véve csak az a céljuk, hogy a lehető legvilágosabb formában fogal-mazzák meg az állami hivatalnokok számára az illető határozatot, hogy megfelelően hajthassák végre őket.

Az ilyen hivatalos okmányokat még a legpedánsabb miniszter sem volna képes elolvasni. Nagyobb eredménnyel kecsegtetnek viszont azok a hivatalos iratok, jegy-zőkönyvek, melyeket a miniszterelnökök kollégáikhoz intéznek. Churchill, aki nagy művésze volt az ilyen iratok szerkesztésének, memoárjaiban sikeresen — bár néha egyoldalúan — használta fel őket.

A politikusok beszédei az életrajzírás szempontjából szintén nem túlzottan értékes forrásanyagot jelentenek. Természetüknél fogva már elhangzásukkal a

szellemi közélet részévé válnak. Ezért aligha van lehetőség arra, hogy ezeket, mint valami újat nyújtó forrásokat, fel lehessen használni. Utólag gyakran kiderül a beszédről, hogy híressé vált része sokkal pongyolább és szellemtelenebb, mint amilyennek láttatni igyekeztek. Kétségtelen, hogy elmondása idején a szónok személyi varázsa ellensúlyozhatta a beszéd laposságát, de ez a hatás az írott emlékekben már nem lelhető fel.

Ha a levélírás és a személyes politikai iratok ma már hanyatlóban vannak, ha az elsőrangú naplók inkább a peremen dolgozó, mintsem a központi személyiségek termékei, ha a minisztertanácsi jegyzőkönyvek és iratok meddő formalitások, felmerül a kérdés: honnan merítsenek a jövőben a politikai életrajzírók? A telefonbeszélgetésekből?

A telefonbeszélgetések feljegyzésétől azonban aligha várható el, hogy megbízható és értékes forrásanyagul szolgáljon.

Macmillan életrajzának harmadik kötetében egy közte és Eisenhower között 1955-ben lefolyt telefonbeszélgetést közöl. Szövege az alábbi:

Elnök: Halló, Harold. Hogy van?

Macmillan: Nagyszerűen.

E: Én is nagyszerűen vagyok. Nagyszerű, hogy hallhatom a hangját. Hogy boldogul?

H. M.: Nagyszerűen.

E.: Megpróbálok találkozni Önnel ma a szereplésem után. Lesz majd egy kis szünet.

H. M.: Nagyszerű.

E.: Hogyan egyezik Fosterral?

H. M.: Nagyszerűen egyezem vele.

E.: Foster először egy kicsit csökönyös, de ha már megismerte, meglátja, arany-szíve van. Meg kell ismernie Fostert. Nagyon rendes, ha már megismerte. Nekem azt mondotta, hogy a többiek miatt nem találkozhatom Önnel.

H. M.: Csak azt akartam, hogy ismét halljam a hangját. Enélkül nem hagyhattam el Amerikát.

E.: Nagyon helyes. Azt válaszoltam Fosternek, hogy Önnel nem mint brit külügyminiszterrel akartam találkozni. Önnel mint politikai tanácsadómmal akartam találkozni.

H. M.: Nagyszerű.

E.: Hogy van Anthony?

H. M.: Nagyszerűen.

E.: Nagyszerű.

Ez a telefonbeszélgetés minden komolysága ellenére magán viseli a komikum jegyeit. Vajon megérdemli-e a magnetofonra való felvételt? Szolgálhat-e forrásanyagul a politikai életrajzokhoz?

Kétségtelen, hogy ma a telefonbeszélgetéseket úgy kell tekintenünk, mint régen a politikai leveleket. A miniszterelnökök és politikusok telefonbeszélgetéseinek kivonatát rendszerint a magántitkárok őrzik. A megőrzött verziók sokkal tömörebbek, logikusabbak, mint az eredetiek. A lekeresítés folyamatában azonban elveszítik eredeti jellegüket, színező erejüket. Viszont az egész beszélgetés átírása azért lenne értelmetlen, mert a kitérők éppen a lényeges mondanivalót homályosítják el.

A személyes visszaemlékezések az íratlan források csoportjába tartoznak. A gyakorlat azt mutatja, hogy értékük nem olyan nagy, mint amilyennek feltételezik. Noha a visszaemlékezőt a legjobb szándék vezeti, elbeszélése rendszerint pontatlan.

Nemcsak az időt, hanem a személyeket, az eseményeket és még a legközvetlenebb kapcsolatokat is — enyhén szólva — megmásítja, eltorzítja, esetleg megszépíti. Ez a pontatlanság azonnal szembeötlik, ha az írott forrásokkal vetjük össze őket. Emiatt azután elkerülhetetlenül, néha igaztalanul, kétely támad a visszaemlékezések időrendi és ténybeli megbízhatósága iránt. Mégis, ha az író hősenek olyan barátaival folytat beszélgetést, akik a hős életének alakításában fontos szerepet játszottak, akkor fáradsága nem lesz eredménytelen. Ennél azonban feltétlenül többet nyújt a hős életszínpadának, vagyis azon helyeknek a meglátogatása, ahol győzelmet aratott vagy kudarcot vallott.

Felmerül a kérdés, hogyan járnak el az életrajzírók, ha személyi írás marad hátra. A konkrét példák itt minden szónál többet mondanak, vagyis legjobb megvizsgálni azok műveit, akik ilyen esetben úgy jártak el, mint a vályogvető, aki szalma nélkül igyekezett vályogot vetni.

Elrémítő példák a Lloyd George-életrajzok. Az angol politika e vezető egyénisége nem szívesen vetette papírra gondolatait, és a ránk maradt kevés személyi emlék egészen az utóbbi időkig nem volt hozzáférhető. Emiatt azok az életrajzok, amelyek színes személyiségét próbálták megeleveníteni, mindig sikertelenek maradtak.

Ernest Bevan ugyancsak nehezen és keveset írt önmagáról. De életrajzírója, Allan Bullock, markáns pályafutásának kétharmad részéről teljes elbeszélést nyújtott. Bullock ugyanis megértette hőse életének háttérét, és meglepő eredménnyel használta föl a mások szemében nem sokat ígérő anyagot: a Szállítómunkások Szakszervezetének kiadványait, amelyek alapján végigkísérte és megrajzolta Bevan gondolatainak hónapról hónapra kimutatható fejlődését.

Ez az utóbbi példa azt bizonyítja, hogy a tehetséges életrajzírók nem jönnek zavarba a forrásanyag hiányosságai, a személyes írások szegénysége és gyér volta miatt.

Nyilván előnyös, ha a hős maga tárja fel életének titkait, mondja el önmagáról alkotott véleményét. Gyakran azonban ennél meggyőzőbb, érdekesebb és a tárgyilagosság szempontjából fontosabb másoknak róla alkotott véleménye és ítélete.

Szováti Endre (Roy Jenkins nyomán)

A dollárválság néhány tanulsága

Ez év augusztusában mintha felbomlott volna az 1944-es Bretton Woods-i egyezmény, mintha a nemzetközi pénzügyek hosszú idő óta lappangó, 1960 óta fellobbanó válsága ismét kivételesen heveny és egyben hosszantartó szakaszába lépett volna. Az egyesült államokbeli augusztusi intézkedések következtében a tőkés nemzetközi pénzrendszerben újra fellángolt — tartósnak tűnő — válság pénzügyi körökben heves vitákat váltott ki.

Az okfejtések rövidebb távon a válságból való kilábalás lehetőségeivel, hosszabb távon új egyensúly-helyzet megteremtésének kilátásaival foglalkoznak. A sajtóban vitázók és kommentálók ezúttal is többnyire a felszíni jelenségeket, a válság

krónikáját, eseményeit firtatják, s nem foglalkoznak eleget azzal, ami a mélyben zajlik. Bizony a javasolt megoldások is főként a felszíni jelenségekre vonatkoznak, és nem érintik a kérdés lényegét.

Nincs ebben semmi meglepő. Sohasem vártuk el, hogy bizonyos kommentárok magát a tőkés termelési módot bírálják.

*

A nyugati világ kiemelkedő pénznemének válsága a tőkés termelési mód általános válságának szerves részeként a nyugati tőkés pénzrendszer általánosabb válságát tükrözi. A jelenlegi válság epizód-jellegének igazolása rövid történelmi áttekintést igényel.

A nemzetközi áruforgalom, a világkereskedelem zavartalan lebonyolítása szükségszerűen létrehozta a pénz világpénz-funkcióját. Az országoknak nemzetközi fizetési és tartalék-eszközökre volt szükségük, s ezek bizonyos feltételeknek kellett hogy megfeleljenek. Mindenekelőtt a növekvő volumenű nemzetközi árucserre lebonyolítására megfelelő mennyiségben kellett rendelkezésre állniuk, hiányuk fékezőleg hatott volna a nemzetközi kereskedelem bővülésére. Nemzetközi likviditásra volt szükség. A világpénz egyik országból a másikba való átáramlásának útjába nem lehetett akadályokat gördíteni: minden érdekelt fél ott és akkor használta fel, amikor és ahol szükség volt rá. A világméretben ható értéktörvény mint objektív gazdasági törvény követelményének megfelelően a világpénz bizonyos kereteken belül értékálló kellett hogy legyen, különben az egyik fél számára előnyököt biztosított volna a másik fél rovására, gátolta volna az egyenértékek cseréjét.

A XIX. században és a XX. század elején a világpénz szerepét az arany töltötte be, mégpedig sikeresen, mivel az arany maga is áru, s értékét az előállításához szükséges átlagos idő határozta meg. Az arany értéke ezért viszonylag állandó volt, és csupán ennek a munkaidőnek a változásával változott az értéke is. Az arany esetében a nemzetközi pénzforgalom automatikusan szabályozta önmagát. Az arany, ha szükség volt rá (a növekvő áruforgalom miatt), kincsből „pénzzé” lett (a kibocsátó bank aranyért aranyérmeket adott), ha túl sok volt forgalomban, egy része ismét kincsesé „merevedett”.

Az első világháborúval lezárul ez a korszak: az arany egyes tőkés országok esetében megszűnt pénzként létezni. Az első világháború hadikiadásai, az anyagi javak tömegtelen mennyiségének pusztulása miatt egy viharos inflációs időszak kezdődött. Valutáris tömbök alakultak, a világ szétesett pénzügyi zónákra (font-övezet, frankövezet, dollárövezet). E központi pénznemek számos „csatlós valutát” láncoltak magukhoz. Könnyörtelen harc indult az övezetek között a nemzetközi fizetési és tartalékeszközök birtoklásáért.

A pénzpiacon a voluntarizmus és a pragmatizmus vált uralkodóvá a nemzeti pénznemek országok közötti cseréjében. A tőkésvilágot hol az infláció, hol meg éppen az ellenkezője, a defláció jellemezte. Ez korlátozóan hatott a nemzetközi áruforgalomra: az anyagi javak nemzetközi cseréje megbillent.

Az első világháborút követő pénzügyi zavarok és inflációk elmúltával 1922-ben Genfben kidolgozták a *kulcsvaluta* fogalmát. Az akkori két leggazdagabb ország, Anglia és az Egyesült Államok valutája, a dollár és a font sterling, nemzetközi elszámolásokban olyan megbízható volt, mint az arany, bármikor beválthatók voltak aranyra, de e két pénznem persze bankjegyként forgott. 1922-ben született meg a Gold Exchange Standard, az aranydeviza alap.

A Gold Exchange Standard azonban csak akkor lehetett szilárd, ha a kulcsvaluták is szilárdak maradtak. Ha a kulcsvaluták egyike valamilyen okból meg-
inog, az egész nemzetközi tőkés valutarendszer megérik.

A két pillér közül először az angol font sterling ingott meg, s fokozatosan átadta helyét a dollárnak. Egyre inkább csak a dollárra vonatkozott, hogy éppen olyan „jó”, mint az arany. Az 1929—1933-as nagy gazdasági világválság alaposan megtépázta a nemzetközi tőkés pénzürendszert. Az agonizáló Gold Exchange Standard megszilárdítása érdekében 1934-ben „stabilizálták” az arany árat: egy dollár 0,888671 gramm színaranyat ért, vagyis 35 dollár = egy uncia arany (egy uncia = 31,1 gramm).

A második világháború alatt a dollár ténylegesen egyeduralmódóvá vált a nyugati valutapiacra. Hogy ezt a tényleges egyeduralmat jogilag is megerősítsék, 1944-ben Bretton Woodsban értekezletet hívtak össze, amely szentesítette a kialakult új helyzetet.

Mi ennek az egyezménynek a lényege?

1. Létrehozták a Nemzetközi Valuta Alapot (az amerikai tőke ellenőrizte intézmény);

2. leszögezték, hogy a dollár *világpénz* és az államok közötti kapcsolatokban bármikor beváltható valuta. Ezek után az egyes tőkés országok a maguk valutájának árfolyamát már nem közvetlenül az arany árához, hanem a dollárhoz viszonyítva állapítják meg;

3. a két kedvezményezett kulcsvaluta továbbra is a dollár és az angol font sterling maradt, de gyakorlatilag a font kénytelen volt a „másodhegedős” szerepével beérni. Ezért a Bretton Woodsban létrejött rendszer valójában a dollár rendszere. E rendszer alapján már nem fontos az aranyfedezet, jó a pénz is, ha dollár. Ehhez a rendszerhez 118 ország csatlakozott.

A Bretton Woodsban létrehozott rendszer zavartalanul működhetett a második világháborút követő években, amíg az Egyesült Államok volt a világ bankárja. Amerika dollárkölcsonökkel látta el a romokban heverő Nyugat-Európát és Japánt. Ezek a kölcsönkapott dollármilliárdokkal amerikai árut vásároltak, a dollármilliárdok visszavándoroltak az Egyesült Államokba. A kölcsönök után az amerikaiak kamatra, az eladott áruk után pedig monopolprofitokra tettek szert.

Nyugaton ez volt a *dollárinség* korszaka.

Akkoriban senkit sem izgatott a dollár aranyfedezete. Az egyezmény értelmében a külföldi dollárköveteléseket az Egyesült Államok (államközi viszonylatban) bármikor átváltotta aranyra. Erre azonban egyelőre nem került sor, mivel az Egyesült Államok volt a világ fő hitelezője: inkább követelése, mint tartozásai voltak. Másrészt amíg a dollár stabil volt, nem volt érdemes aranyra váltani. Az amerikaiak azért sem tartottak a beváltástól, mivel ebben az időben az Egyesült Államok fizetési mérlege aktív volt (az amerikai állam bevételei nagyobbak voltak, mint a kiadásai), a tőkésvilág aranya Amerikába vándorolt.

A Bretton Woods-i egyezmény tökéletlenségei idővel hibákká terebélyesedtek, a hibák tetőzésével a rendszer belső ellentmondása kiéleződött, s végül válságba torkolt. Ennek az egyezménynek a belső ellentmondása abban rejlik, hogy az egyes országok pénznemeinek árfolyamát hivatalosan rögzítik. Márpedig a tőkés pénzpiacra a valutákat adják-veszik, mint bármilyen más árut. Aki tőkés piacot mond, az keresletet és kínálatot, alkut, vagyis áringadozást mond. Márpedig a hivatalosan rögzített árfolyam és az áringadozás nyilván ellentmond egymásnak.

Ezt az ellentmondást úgy igyekeztek kiküszöbölni, hogy az egyes államokat kötelezték arra, hogy a rögzített árártól való eltérés esetén védjék meg valutájukat.

Hogyan?

Ha valamelyik pénznem „gyengélkedni“ kezdett, az értéktőzsdékben mindenki szabadulni igyekezett ettől a pénznemtől, és olyan valutára igyekezett átváltani, amelynek az ára emelkedett. Ilyenkor az illető tőkés ország kibocsátó bankja, hogy megakadályozza a tartós árfolyamesést, kezdte felvásárolni saját pénznemét, így igyekezvén kiegyensúlyozni az aránytalanságot a megnövekedett kínálat és megcsappant kereslet között.

Évekkel ezelőtt az angolok, majd a franciák próbálták ily módon menteni a fontot és a frankot. Ameddig a napi árfolyam és a hivatalos árfolyam között az eltérés jelentéktelen volt, a korrekció — veszteségek árán — még sikerülhetett. De amikor az árrés kitágult, nem tudták rögzíteni az árfolyamot. Ekkor rendszerint bezárták egy időre az értéktőzsdéket, aztán vagy hivatalosan leértékelték az illető pénznemet, vagy felhagytak a rögzített árfolyammal, változó árfolyamot engedélyezve (lásd például a nyugatnémet márka esetét). Az ilyen mentési akció nagyarányú tőzsdei spekulációkat váltott ki. A változó árfolyam ugyanakkor a Bretton Woods-i egyezmény gyakorlati megsértését jelentette.

*

A dollár jelenlegi válsága tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor Nyugat-Európa és Japán gazdasága ismét versenyképessé vált a nemzetközi piacon. Az ötvenes évek végétől jelentősen eltolódtak az erőviszonyok Nyugat-Európa és Japán javára. Az Egyesült Államok a második világháború után óriási összegeket szánt fegyverkezésre, kölcsönökre, külföldi segélyekre. Ezeket dollárral fizette. Dollárral fizette az áruk importját is. Így az évek során a nyugat-európai és japán bankokban egyre több dollár halmozódott fel. A helyzetet súlyosbította az is, hogy a nyugat-európai bankok — dollártartalékaik fedezetével — kibocsátották az eurodollárt.

A dollár egykor előnyös világpiaci helyzete a visszájára fordult. Az Egyesült Államok Bretton Woodsban kötelezte magát, hogy a dollárköveteléseket bármikor átváltja aranyra (ígerhette is, hiszen akkor még a világ aranykészletének több mint 70%-a Fort Knoxban hevert). Az utóbbi években az Egyesült Államok aranytartaléka kb. 20 milliárd dollárról mintegy 10 milliárdra olvadt le. A nem amerikai központi bankokban jelenleg kb. 20 milliárd dollár rövidlejáratú követelés van és 50 milliárd eurodollár.

Az Egyesült Államokban ezt a külföldi dollárinflációt újabban egy belső infláció is tetézi. Az 1970—1971-es költségvetési évben a költségvetés deficitjét 21 milliárd dollárra becsülik. A 10 milliárd fizetési mérleg deficit és a 21 milliárd költségvetési deficit aláásta a dollár tekintélyét. Ilyen körülmények között a dollártulajdonosok nem sok garanciát látnak arra, hogy az amerikai kormány képes lesz tartozásait kiegyenlíteni, következésképpen elértéktelenedő dollármilliárdjaikat igyekeznek valami stabilabb pénznemre, esetleg éppen aranyra felcserélni.

Ha az Egyesült Államok összes hitelezői követelnék, hogy dollárjaikat váltásák át aranyra, az amerikai kormány nem teljesíthetné kötelezettségeit, ami az 1929—1933-asnál sokkal nagyobb gazdasági katasztrófához vezetne, mivel az egész tőkés pénzrendszer összeroppanna. Ezt nem óhajtják az Egyesült Államok pénzügyi partnerei, hiszen az összeomlás az egész nyugati világot megrázná.

És ezt az Egyesült Államokban is jól tudják.

*

Nixon elnök gazdaságpolitikáját sokan valutáris és kereskedelmi háborúnak minősítették. A nyugati partnerek azt nehezményezik, hogy az amerikai kormány szövetségeseinek és pénzügyi partnereinek megkérdezése nélkül egyoldalúan és váratlanul döntött.

A Nixon-adminisztráció döntése nemcsak aggodalmat, hanem heves ellenállást is kiváltott a tőkésvilágban. Főleg a 10%-os behozatali pótvám aggasztotta a tengerentúli partnereket. Az ellenállás oka az, hogy a többi tőkés ország nem hajlandó áldozatokat hozni az amerikai gazdaság fellendítéséért, nem hajlandók saját inflációjuk és munkanélküliségük árán csökkenteni az amerikaiakat. Nincs ínyükre a gazdasági bajok „importja”. A Közös Piac országainak pénzügyminiszterei, a Tízek Klubjának képviselői Brüsszelben tanácskoztak. De az Európai Gazdasági Közösségben közös akció helyett mindenki menti a menthetőt. A franciák továbbra is a rögzített árfolyam hívei. A nyugatnémetek a „változó árfolyamot” vezették be. A hollandok és svájciak felértékeltek valutájukat. A japánok is a változó árfolyammal védekeztek. A nyugat-európai partnerek és Japán is egyetértenek abban, hogy a dollárt hivatalosan le kell értékelni, s nem hajlandók saját pénznemüket felértékelni.

•

A francia rögzített árfolyam, akárcsak a nyugatnémetek és japánok változó árfolyama, a válságnak csak a tüneteire és nem a lényegére reagál. A radikálisabb megoldások közé tartozna, ha a nyugat-európai államok a dollár egyeduralmának a felszámolásáig és saját pénzügyi rendszer megteremtésének következtetéséig jutnának el. Egy ilyen kiút lehetősége fel is merült az Európai Gazdasági Közösség országainak tanácskozásán, az évtized végéig megvalósíthatónak tartották (bár egy közös pénzrendszer megteremtése számos akadály leküzdését igényelné). De ha sikerülne is, a tőkés nemzetközi pénzügyi rendszer tízéves haladékot nem tűr meg.

Ki szavatolhatná azt, hogy a Közös Piac égisze alatt kidolgozott pénzügyi rendszer jobb lenne az előzőnél? A pénzügyi rendszer válsága bebizonyította, hogy nem egyszerű felszíni jelenségekről, nem átmeneti jellegű tőzsdei spekulációk szövevényéről van szó. Mint mindig, a pénzügyi válság most is csak tükröképe, egyik megnyilvánulási módja a tőkés országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének és az ebből adódó problémáknak. A pénzügyi válságok mindig a tőkés gazdasági élet instabilitásának csupán tőzsdei kifejeződései voltak.

Nem egyszerűen a tőkés pénzügyi rendszeren *belüli* válságról van szó (mint korábban a frank vagy font esetében), hanem magának a nemzetközi pénzügyi rendszernek a válsága robbant ki.

Az adott helyzetben gyakran felmerül a kérdés: miért nem térnek vissza az aranymercéhez? Azért, mert ez már lehetetlen. Az arany vagy az ezüst (gyakran mindkettő) jól bevált a premonopolista szakaszban, amikor a tőkésállam költségvetése még viszonylag jelentéktelen volt (az állam improduktív kiadásai jelentéktelen összegeket tettek ki), de nem válik be a monopolkapitalizmus körülményei között. Ma olyan pénzrendszerre van szükség, amely lehetővé teszi, hogy a növekvő állami kiadások (fegyverkezési hajsza, világuralmi törekvések) fedezésére a bankópréshez nyúljanak.

A mostani inflációs jelenségek a jelenkori kapitalizmus lényegéből következnek; a „küzdő” vagy „ellenőrzött” inflációról nem mondhat le egyetlen tőkésállam

---

* Georges Pompidou és Richard Nixon decemberi találkozásán elvben meggyeztek a dollár leértékelésében, s ez feltehetően más nyugati pénznemek átértékelésére vezet.

sem. Keynes elmélete alapján a gazdasági fellendülés, a munkanélküliség és a gazdasági nehézségekből való „kilábalás” útja a „mesterségesen” létrehozott konjunktúra.

Az aranymercére való visszatérést megnehezíti az a tény is, hogy a tudományos-műszaki forradalom hatására az ipar egyre nagyobb mennyiségű nemesfémeket igényel, az arany mindinkább ipari nyersanyag, kevésbé „pénzanyag” napjainkban.

A jelenlegi pénzügyi válság azonban kifejezésre juttatta azt, hogy a keynesi tanokon alapuló állami beavatkozás nem képes tartósan és megbízhatóan ösztönözni a gazdasági élet fejlődését. Napjainkban sajátos helyzet kezd kialakulni, amit gazdasági berkekben „stagfláció” névvel illetnek. Ennek lényege, hogy a pénz hígul, elértéktelenedik, az áruk ára emelkedik, azaz inflációs jelenségek lépnek fel. De érdekes módon ezek már nem minden esetben vezetnek gazdasági fellendüléshez, hanem a gazdasági élet stagnál, nő a munkanélküliség, a termelőkapacitások krónikus kihasználatlansága. Más szóval *inflációval egybekötött stagnálás* van. A fejlett tőkésállamokban növekszik azoknak a közgazdászoknak a száma, akik szkeptikusak az állami beavatkozás sikerét illetően, a „szervezett kapitalizmus”-sal és a keynesi teóriával szemben.

Mint kiderült, az improduktív kiadások, a fegyverkezési hajszra fokozása már kevésbé képes fellendítő erőként hatni. Sőt, a jelenlegi dollárválságnak egyik oka éppen az, hogy a fegyverkezési hajszra miatt az amerikai kormány többet költ el külföldön, mint amennyi a költségvetés bevétele, több dollár áramlik külföldre, mint amennyi Amerikába vándorol. Az amerikai imperializmus világoralmi törekvése drága mulatság: fokozatosan aláásta a dollár tekintélyét és helyzetét. Ily módon az infláció — legyen az bár hivatalosan „kúszó”-nak vagy „ellenőrzött”-nek nevezett is — nemhogy megszilárdítaná a tőkés gazdaságot, hanem ellenkezőleg, aláássa. Nixon elnök azon a bizonyos forró augusztusi estén tartott televíziós beszédében hangoztatta, hogy „háború nélküli prosperitást kell teremteni”. Vagyis: a munkanélküliség, az infláció, a gazdasági nehézségek, a dollárválság forrása a katonai kiadások növelésére épült „rég” gazdaságpolitika volt.

Ennek ellenére a Nixon-adminisztráció fogatosította intézkedések nem a katonai kiadások lényeges csökkentésére irányulnak. Ezért a gazdasági „fellendülés” terhét a dolgozókra akarja hárítani belföldön és a partnerekre külföldön.

Mindezek ellenére a nemzetközi gazdaságpolitikában továbbra is azzal számolhatunk, hogy a dollár a nemzetközi kereskedelem egyik kulcsvalutája marad.

Furdek Máttyás

